

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ ЗВ'ЯЗОК ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНОГО СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Стаття присвячена аналізу особливостей кореляційного зв'язку між предикативними частинами займенниково-співвідносних складнопідрядних речень як окремого класу нерозчленованих конструкцій. Увагу зосереджено на засобах вираження кореляційного синтаксичного зв'язку.

Ключові слова: взаємопідрядність, закритість, двобічність, передбачуваність, обов'язковість, заміщеність / незаміщеність, корелят, асемантичний сполучник.

Ткач О.В. Корреляционная связь как определяющий элемент структуры местоименно-соотносительного сложноподчиненного предложения. В статье описаны особенности корреляционной связи между частями в составе сложноподчиненных конструкций местоименно-соотносительного типа с позиций предсказуемости / непредсказуемости, обязательности / необязательности, определены средства корреляционной связи.

Ключевые слова: взимоподчиненность, закрытость, двусторонность, предсказуемость, обязательность, замещенность / незамещенность, коррелят, асемантический союз.

Tkach O.V. A correlative connection as a determining element of the complex sentence with pronouns as relative words. The article describes the peculiarities a correlative subordination between the clauses of the complex sentence with pronouns as relative words in the aspects of predictability / unpredictability, obligatoriness / non-obligatoriness; determines the correlative connection means.

Keywords: co-subordination, closeness, two-sidedness, predictability, obligatoriness, substitutiveness / unsubstitutiveness, correlating item, non-semantic conjunction.

У дослідженнях із синтаксису наголошується на тому, що у складнопідрядному реченні реалізується підрядний зв'язок у двох різновидах: прислівному й детермінантному. Зокрема, В.А. Белошапкова підкреслює, що прислівний зв'язок є передбачуваним, подібним до зв'язку між пояснюваним словом і словоформою, яка його пояснює [1: 733]. Детермінантний, на думку мовознавця, — це передбачуваний підрядний зв'язок, що має аналогію зі зв'язком між предикативним центром простого речення і його неконструктивними ситуативними поширювачами — детермінантами [1: 733]. Однак В.А. Белошапкова називає ще один специфічний вид підрядного зв'язку у складних реченнях — кореляційний, який протиставляє як прислівному, так і детермінантному [1: 736]. І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська зазначають, що кореляція має найбільше ознак підрядного зв'язку, тому можна говорити про підпорядкований зв'язок [7: 32]. Р. Христіанінова, підтримуючи думку В.А. Белошапкової [1: 736], слушно зауважує, що в основі кореляційного зв'язку у складнопідрядному реченні лежить збіг елементів змістової організації предикативних одиниць, які поєднуються у складне речення, тому в реалізації цього зв'язку завжди беруть участь анафоричні

елементи [8: 21]. І.Р. Вихованець, К.Ф. Шульжук розглядають кореляційний зв'язок як специфічний вияв і прислівного (прислівно-кореляційний), і детермінантного (детермінантно-кореляційний) зв'язку [2: 313–316; 9: 251–252]. Отже, відсутність єдиного погляду на кореляційний зв'язок як елемент структури складнопідрядного речення визначає актуальність теми статті.

Довгий час наявність засобів кореляційного зв'язку в реченнях на зразок: *Я заграю **так**, **що** ноги з хати виведуть тебе* (В. Сосюра); *І гнали вони коней **так**, **ніби** доганяли кого чи хтось за ними гнався* (В. Малик); *Всі були **такі** щасливі, **що** забули про свої рани* (О. Довженко); *Тут **стільки** сонця, вітру, води й піску, **що** може набриднути* (Г. Пагутяк) – не бралася до уваги синтаксистами. Завданням цієї статті є опис особливостей кореляційного зв'язку між частинами у складі таких конструкцій, характеристика його з погляду однічності / двобічності, передбачуваності / непередбачуваності, обов'язковості / необов'язковості; виявлення засобів кореляційного зв'язку.

У реченнях на зразок *Він **так** зціпив свої щелепи, **що** в нього затріщало у вухах...* (О. Довженко); *Глянула бабуся **такими** очима, **що** я аж одвернувся* (Остап Вишня) між предикативними частинами існує специфічне відношення, що не має аналогів на рівні зв'язку у складному реченні та словосполученні. Т.А. Колосова та М.І. Черемісіна доводять, що предикативні частини таких конструкцій пов'язані між собою синтаксичними відношеннями, складнішими, ніж звичайна підрядність, та інтерпретують їх як *взаємопідрядність* [5: 72]. В.А. Белошапкова та С.В. Ломакович визначають таке специфічне відношення між предикативними частинами складнопідрядних речень із корелятами означальної семантики як *кореляційний зв'язок* [1: 736–738; 6: 43–45]. І.Р. Вихованець вважає, що в цих реченнях маємо специфічний різновид прислівного підрядного зв'язку – прислівно-кореляційний зв'язок [2: 336]. У вираженні цього різновиду підрядного зв'язку завжди бере участь співвідносне слово, корелят, член головної частини, до якого відноситься підрядна частина і яке завдяки своїй лексичній ненаповненості відіграє службову роль щодо підрядної частини: зв'язує її зміст зі змістом головної частини. Водночас співвідносне слово відіграє службову роль і щодо головної частини: воно є показником її формальної та семантичної несамостійності, виразником того, що вона являє собою частину складного речення. Оскільки співвідносне слово в головній частині відзначається своєю лексичною неповнозначністю, то воно конкретизується «шляхом контексту» [4: 19] і є анафоричним елементом. У складнопідрядних реченнях із корелятами означальної семантики анафоричний елемент міститься тільки в головній частині, наприклад: *Увійшли в **таку** смугу, **що** звіря й птиці була велика сила* (Б. Лепкий). Анафорична функція співвідносних слів є *специфічною*: на відміну від власне анафоричної функції, її напрямком є прогресивним, унаслідок чого замість характерного для анафори повторення спостерігається передбачення, прогнозування.

Грамаітична природа корелята в аналізованих складнопідрядних реченнях зумовлює вибір засобів вираження підрядного зв'язку, за допомогою яких поєднуються він і підрядна частина [2: 337]. У свою чергу, певні спо-

лучники передбачають відповідні співвідносні слова. Тобто обидві предикативні частини таких конструкцій передбачають наявність одна одної. Таким чином, підрядний кореляційний зв'язок у складнопідрядних реченнях із корелятами означальної семантики носить *обов'язковий двобічний* характер.

У конструкціях на зразок *Життя склалося так, що з інститутом розминувся* (О. Гончар) спільна для співвідносних слів функція – встановлення відношення між змістом підрядної та головної частини – реалізується специфічно, а саме: значення співвідносного слова корелює зі змістом усєї підрядної частини в цілому. У таких реченнях зміст підрядної частини безпосередньо формує значення співвідносного слова *так*. Однак переважно більшість складнопідрядних речень із корелятами означальної семантики становлять структури, у яких вказівний займенник співвідноситься зі змістом підрядної частини не прямо, а опосередковано. У ролі посередника виступає *асоціативний*, невербалізований зміст між головною та підрядною частинами: вони відображають ситуації, які є пов'язаними в уяві учасників мовної комунікації певним відношенням. Так, у реченні *Хрустальов говорив так, ніби йому щось заважало* (В. Головачов) існує логічний зв'язок між змістом головної та підрядної частин: *якщо щось заважає говорити, то говорять по-особливому – не так, як завжди*. Між складовими частинами аналізованих конструкцій виникають відношення зумовленості: причиново-наслідковий зв'язок, відношення мети та невластиві мети, ірреального порівняння, необхідного обґрунтування, умови. Однак, на відміну від детермінантних речень із підрядними обставинними, які виражають те чи інше відношення зумовленості, займенниково-співвідносні конструкції не містять у підрядній частині семантичних сполучників, які б з певністю вказували на той чи інший логічний зв'язок: його характер з'ясується тут лише на підставі змісту головної й підрядної частин, співвіднесеність між якими встановлюється механізмом «корелят + підрядний сполучник». Таким чином, підрядний зв'язок спирається на невербалізовані елементи смислу, які властиві конструкції в цілому, і передбачає співвіднесеність між змістом підрядної і головної частин, яка визначається формальним механізмом цих речень [1: 761].

Урахування лише асоціативних, логічних відношень між змістом головної та підрядної частин було причиною того, що складнопідрядні речення з корелятами означальної семантики в синтаксичних описах традиційного спрямування зараховувалися до речень із підрядними способом дії, міри і ступеня, означальними та ін. Що ж до відношень, які формуються займенниково-співвідносним механізмом (ієрархічних, коли зміст підрядної частини залучається до формування компонента змісту головної), то цей аспект не враховувався.

Увага ж до займенниково-співвідносної природи аналізованих конструкцій дозволяє виділити їх серед нерозчленованих складнопідрядних речень із власне опорними словами, побачити, що їхня структурно-семантична організація складніша.

Оскільки семантика складнопідрядних речень із означальними корелятами складається не тільки з безпосередньо вираженого в їх межах зміст-

ту, але також з невербалізованого смислу на ґрунті логічних зв'язків, то такі конструкції варто розглядати як *синтаксично зв'язані* [3: 687].

Таким чином, складнопідрядні речення з корелятами означальної семантики належать до складних конструкцій, що будуються на основі такого різновиду підрядного синтаксичного зв'язку, як кореляційний. Сутність таких складнопідрядних речень залежить не стільки від засобів зв'язку в їхній підрядній частині, скільки від тих слів у головній частині (вказівних займенників зі специфічним анафоричним значенням), які передбачають їх співвіднесеність із підрядною частиною. Принципова обов'язковість займенникового корелята в аналізованих конструкціях є тією формальною ознакою, яка визначає їхнє окреме місце серед складнопідрядних речень нерозчленованої структури.

Дослідження функціональних особливостей сполучника як засобу вираження кореляційного зв'язку і становить перспективу подальших синтаксичних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белошাপкова В.А.** Современный русский язык : [Учебник] / В.А. Белошাপкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др. — М. : Наука, 1989.
2. **Вихованець І.Р.** Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. — К., 1993.
3. **Граматика** современного русского литературного языка. — М. : Наука, 1970.
4. **Зарецкий А.И.** О местоимении / А.И. Зарецкий // Русский язык в школе. — 1940. — № 6. — С. 16–22.
5. **Колосова Т.А.** О принципах классификации сложных предложений / Т.А. Колосова, М.И. Черемисина // Вопросы языкознания. — 1984. — № 6. — С. 69–79.
6. **Ломакович С.В.** Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Ломакович Світлана Володимирівна. — Тернопіль, 1993.
7. **Слинько І.І.** Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : [Навчальний посібник] / І.І. Слинько, Н.В. Гуиванюк, М.Ф. Кобилянська. — К., 1994.
8. **Христіанінова Р.** Підрядний зв'язок як визначальний елемент структури складнопідрядного речення / Р. Христіанінова // Українська мова. — 2007. — № 1. — С. 20–29.
9. **Шульжук К.Ф.** Синтаксис української мови : [Підручник] / К.Ф. Шульжук. — К., 2004.